

*Г.Ф. Толмачова, к.е.н.,
О.С. Квілінський*

МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ: АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМ

За умов нестабільного стану економіки суб'єкти малого підприємництва, які не потребують великих стартових інвестицій, мають швидкий обіг ресурсів, спроможні при певній підтримці найбільш швидко й економічно доцільно вирішувати проблеми монополізації, стимулювати розвиток конкуренції, ділову активність, просування інновацій у господарчу практику, поліпшувати соціальні показники з точки зору зайнятості та рівня доходів населення. Сектор малого підприємництва є одним із найважливіших дієвих факторів економічного розвитку суспільства, яке спирається на ринкові методи господарювання. Його важливою функцією є сприяння соціально-політичній стабільності суспільства, тобто він відкриває простір вільному вибору шляхів і методів роботи на користь суспільства та забезпечення власного добробуту.

Показники національної економіки констатують тенденції деякого зростання валового внутрішнього продукту, однак стійкі ознаки поліпшення діяльності суб'єктів господарювання ще не сформувалися. Таке становище є наслідком відсутності цілісності та комплексності дії економічної системи, гнучкості її функцій, а також превалювання в окремих випадках тимчасових інтересів над довгостроковими. В економічній системі держави необхідно сформувати таку сукупність суб'єктів господарювання, які за кількістю, масштабами, сферами й ефективністю діяльності в разі їх сумісного функціонування надавали максимальну користь державі та суспільству. У цьому сенсі доцільно визначити найбільш важливі напрямки діяльності на рівні держави, окремих регіонів та галузей, щоб у рамках цих пріоритетних напрямів та необхідних обсягів виробництва визначити орієнтири для підприємств усіх форм власності та масштабів діяльності.

В орієнтирах для суб'єктів великого та середнього підприємництва доцільно визначити місце прикладання потенціалу

© Г.Ф. Толмачова,
О.С. Квілінський, 2013

суб'єктів малого підприємництва, що можуть виконувати окремі функції, як елементи загальної системи чи окремої системи галузі, регіону чи конкретного великого або середнього підприємства. Крім того, мале підприємництво має вирішити завдання свого масштабу, де суб'єктам великого та середнього підприємництва працювати недоцільно. Таким чином, саме мале підприємництво безпосередньо без зайвих ланок опосередкування виявляє інтереси власників та співробітників, орієнтується виключно на потреби населення, зокрема у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових товарів та предметів особистого вжитку.

Сектор малого підприємництва як об'єкт аналізу характеризується великою кількістю вхідних змінних і потребує застосування системного підходу, тобто розглядати об'єкт дослідження як систему взаємозв'язаних характеристик об'єкта й зовнішнього середовища відповідно до його цілей і завдань. Оцінка тенденцій розвитку суб'єктів малого підприємництва дозволяє прослідкувати, як змінився вплив різних чинників на динаміку цього процесу. Про значення малого бізнесу як інтегруючого структурного елемента системи сучасної ринкової економіки свідчать показники, що характеризують стан сектору малих і середніх підприємств (МСП) у деяких країнах світу (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники сектору МСП: Україна, Російська Федерація і країни Європейського Союзу¹, 2011 р.

Країна	Кількість МСП, млн од.	Кількість МСП на 1000 населення, од.	Зайнято в МСП, млн чол.	Частка МСП у загальній чисельності зайнятих, %	Виручка сектору МСП, трлн євро	Виручка сектору МСП на душу населення, тис. євро
Німеччина	1,9	23,2	13,6	35,1	2,2	26,9
Франція	2,6	39,8	8,8	34,2	1,9	29,1
Італія	3,8	62,5	12,3	53,4	1,9	31,2
Великобританія	1,7	27,1	9,8	33,9	2,2	35,1
Польща	1,6	41,5	5,9	37,2	0,5	13,0
Нідерланди	0,6	35,8	3,6	41,9	0,8	47,8
Естонія	0,05	38,6	0,3	50,3	0,02	15,4
Росія	3,2	22,3	19,0	27,2	30,8 трлн руб. еквівалент 0,8 трлн євро	5,6
Україна	1,7	37,3	6,8	33,4	2,2 трлн грн. еквівалент 0,2 трлн євро	4,4

¹ Джерело даних: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/index_en.htm#h2-3.

Як свідчать вищенаведені дані, за кількістю МСП на тисячу населення лідером є Італія (62,5 од). Серед країн пострадянського простору, наведених у таблиці, даний показник найвищий у Естонії (38,6). Приблизно таке же значення цього показника в Україні (37,3).

Пороговою величиною, що свідчить про те, що у країні здійснилася критична кількість ринкових перетворень, створені сприятливі умови для бізнесу, ефективного використання інвестицій, на думку експертів Всесвітнього банку, є стан економіки, коли частка малого і середнього бізнесу досягає приблизно 40% від загальної чисельності зайнятих. Так, частка малого і середнього бізнесу в загальній чисельності зайнятих становить близько половини (53,4%) в Італії та Естонії (50,3%). В Україні даний показник також високий (33,4%), що перебуває майже на одному рівні з розвинутими країнами ЄС – Німеччиною (35,1%), Францією (34,2) і Великобританією (33,9%).

За обсягом виручки сектору МСП на душу населення лідирують Нідерланди (47,8 тис. євро). В Україні значення цього показника поки що дуже низьке (4,4 тис. євро) (табл. 1).

Якщо розглядати світовий досвід, то можна відзначити, що малі підприємства відіграють важливу роль в економіці всіх країн світу. У США, країнах Західної Європи, Японії, інших країнах малий бізнес представлений великою кількістю малих і середніх підприємств. Основну питому вагу в них становлять дрібні підприємства з чисельністю зайнятих не більше 20 осіб. Малі підприємства забезпечують 2/3 приросту кількості нових робочих місць, що дозволяє скоротити безробіття в цих країнах. Так, у Німеччині, яку визначають як оптимальну країну для ведення бізнесу, підвалини економіки складають саме дрібні та середні підприємства (не більше ніж 100 робітників), лише коло 2% складають великі фірми, що налічують більше 1000 співробітників. Тому в цій країні одним із пріоритетних завдань для уряду є створення максимально сприятливих умов для малого та середнього бізнесу [1, с. 17].

Малі підприємства ефективні не тільки у споживчій сфері, але і як виробники необхідних для виготовлення кінцевої продукції окремих вузлів і малих механізмів, напівфабрикатів та інших елементів, випуск яких невігідний великим підприємствам. Усе це обґрунтовує необхідність комплексного підходу до визначення

місця та ролі малих підприємств в економіці. Наприклад, малі та середні фірми США виробляють 40% валового національного продукту та половину валового продукту приватного сектору, у тому числі: в обробній промисловості – 21%, будівництві – 80, оптовій торгівлі – 86, у сфері обслуговування – 81%. На цих підприємствах зосереджена половина всіх зайнятих у приватному секторі. Вони забезпечують створення й упровадження майже половини всіх нововведень в економіці США, що належать до сфери науково-технічного прогресу. При цьому в середньому на один долар витрат вони впроваджують нововведень у 17 разів більше, ніж великі підприємства.

Останніми роками прискорилися концентрація та централізація капіталу у країнах Європи, наприклад, у сталевій промисловості Бельгії, нафтових концернах Іспанії, в АПК Нідерландів, а також у концернах сталевій, фармацевтичній, деревообробній промисловості Швеції, у годинниковій промисловості Швейцарії, в автомобільній промисловості Німеччини. Важливіша риса концентрації та централізації капіталу полягає в тому, що руйнація багатьох дрібних і середніх фірм не призвела до зникнення малого бізнесу. Він проявив стійкість, здатність до відтворення й одночасно повернувся до себе інтерес великих підприємств.

Характерною ознакою часу стало те, що дрібні та середні фірми відшукують спеціалізовані сфери діяльності, де стають субпідприємствами концернів у великосерійному виробництві. У Західній Європі близько половини продукції промисловості, що зайнята обробкою, виробляється на дрібних підприємствах. Ці підприємства свої зусилля спрямовують на пристосування до внутрішніх умов виробництва та збуту. Транснаціональні корпорації надають їм можливість першими апробувати нову продукцію, для того, щоб потім самим перейти до масового її виробництва. Місце збанкрутілих дрібних фірм займають нові, тобто здійснюється їх відтворення в цілому. У кризові роки зайнятість у дрібному бізнесі практично не скорочувалася.

Слід зазначити, що розвиток будь-якої форми підприємництва залежить в основному від двох умов: внутрішнього економічного стану у країні в цілому й регіонах, а також у здатності конкретного підприємця використовувати надані йому законодавством права для реалізації своїх господарських цілей. Саме ці чинники

впливають на розвиток малої економіки, яка найбільш чутлива до конкретних умов господарської кон'юнктури і для якої особисті риси та здібності конкретного керівника підприємства у більшості випадків забезпечують кінцевий результат та ефективність прийнятих господарчих чи управлінських рішень.

Зараз у літературі та статистиці віддається перевага показнику – кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення, оскільки він дозволяє достатньо точно оцінити стан національної економіки, а також позбавлений ряду недоліків, властивих іншим показникам. Станом на 01.01.2012 р. загальна кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення України становить 360 од., що на 22,4% менше ніж за звітний період попереднього року. Зазначений показник зменшився порівняно з аналогічним показником звітного періоду минулого року у зв'язку зі зменшенням кількості фізичних осіб-підприємців з 394 до 290 од. у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення України. Показник кількості малих підприємств протягом 2010-2012 рр. майже залишався незмінним – 70 од. у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення України. При цьому у 2009 р. цей показник становив 82 од. (табл. 2).

Кількість зайнятих працівників на діючих суб'єктах малого підприємництва України у 2011 р. становила 4442,2 тис. осіб, що на 10,4% менше ніж за відповідний період минулого року, на малих підприємствах – 2070,8, що на 3,5% менше ніж за відповідний період минулого року, у фізичних осіб-підприємців – 2371,4 тис. осіб, що на 15,8% менше ніж за відповідний період минулого року.

За даними Держкомстату України, станом на 01.01.2012 р. загальний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) суб'єктами підприємницької діяльності за видами економічної діяльності становив 2 157 269,4 млн грн. Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктами малого підприємництва-юридичними особами становила 12,5%, фізичними особами-підприємцями – 5,0%.

Дані державної статистичної звітності свідчать, що в Україні превалюють за кількістю саме малі підприємства, які становлять за даними 2011 р. 93,7% у загальній кількості підприємств, а середні та великі підприємства – відповідно 5,7 та 0,6% (див. рисунок) [7].

Таблиця 2

*Основні показники діяльності суб'єктів малого підприємництва
у 2007-2011 рр.¹*

Показники	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення, од.	561	609	661	464	360
У % до попереднього року	-	108,6	108,5	70,2	77,6
у т.ч. малих підприємств, од.	84	79	82	70	70
У % до попереднього року	-	94,0	103,8	85,4	100
фізичних осіб-підприємців, од.	477	530	579	394	290
У % до попереднього року	-	111,1	109,2	68,0	73,6
Кількість зайнятих працівників на суб'єктах малого підприємництва, тис. осіб	6003,7	6308	6450,9	4960,2	4442,2
У % до попереднього року	-	105,1	102,3	76,9	89,6
у т.ч. на малих підприємствах, тис. осіб	2324,7	2319,0	2227,4	2145,7	2070,8
У % до попереднього року	-	99,8	96,1	96,3	96,5
у фізичних осіб-підприємців, тис. осіб	3679,0	3989,0	4223,5	2814,5	2371,4
У % до попереднього року	-	108,4	105,9	66,6	84,2
Обсяг реалізованої продукції суб'єктів малого підприємництва (робіт, послуг), млн грн	593030,6	701634,6	657643,6	714811,7	734854
У % до попереднього року	-	118,3	93,7	108,7	102,8
У т.ч. малих підприємств, млн грн	440011,0	496683,0	461691,1	484393,5	523638,2
У % до попереднього року	-	112,9	92,9	104,9	108,1
фізичних осіб-підприємців, млн грн	153019,6	204951,6	195952,5	230418,2	211215,8
У % до попереднього року	-	133,9	95,6	117,7	91,6

¹Розраховано за даними Держстату України [2-6].

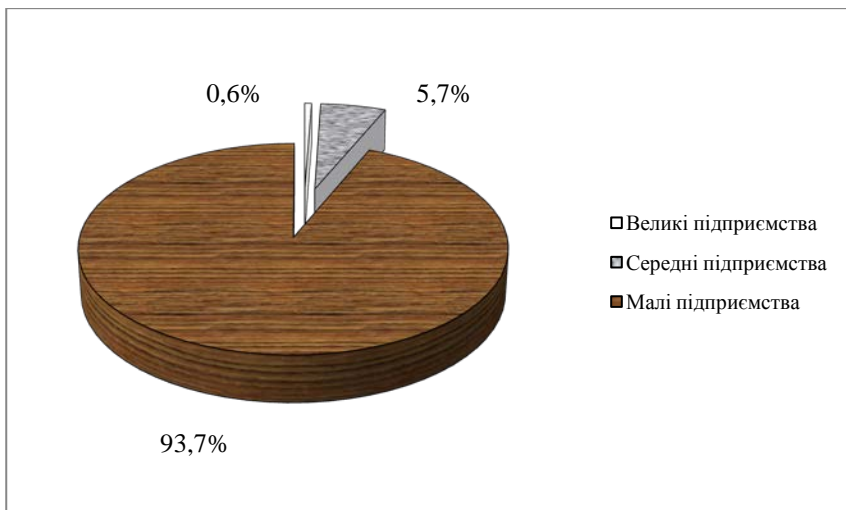

Рисунок. Кількість підприємств за їх розмірами у відсотках до загальної кількості підприємств у 2011 р.

Малі підприємства домінують практично в багатьох видах економічної діяльності за кількістю підприємств, однак результати їх діяльності не мають достатньої вагомості. Так, в Україні частка реалізації продукції, яка була вироблена малими підприємствами, у загальному обсязі реалізованої продукції коливалася від 5,3% у 2004 р. до 18,8% у 2006 р. (табл. 3).

Результати діяльності малих підприємств не є позитивними, бо за досліджуваний період переважна їх більшість працювала збитково. По малих підприємствах, що мали позитивні результати діяльності, частка прибутку від звичайної діяльності до оподаткування до загального прибутку коливалася від 7,9% у 2005 р. до 23,4% у 2010 р.

Частка продукції, реалізованої суб'єктами малого і середнього підприємництва у відсотках до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) станом на 01.01.2012 р. становила – 51,3%. Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктами малого підприємництва-юридичними особами становила 12,5%, фізичними особами-підприємцями – 5,0; суб'єктами середнього підприємництва-юридичними особами – 33,8%.

Основні показники розвитку малих підприємств¹

Рік	Кількість підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, од.	Кількість зайнятих працівників (штатні, позаштатні та неоплачувані працівники), тис. осіб	Кількість найманих працівників (штатні та позаштатні працівники), тис. осіб	Частка найманих працівників на малих підприємствах до їх загальної кількості, %	Частка обсягу реалізованої продукції малих підприємств до загального обсягу реалізації, %	Частка прибутку від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств до загального обсягу прибутку, %	Частка збитків від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств до загального обсягу збитків, %	Частка підприємств, що одержали збитки, до загальної кількості малих підприємств, %
2000	44	1730,4	1709,8	15,1	8,1	12,9	16,3	36,6
2001	48	1818,7	1807,6	17,1	7,1	9,1	17,6	38,1
2002	53	1932,1	1918,5	18,9	6,7	9,3	18,8	38,2
2003	57	2052,2	2034,2	20,9	6,6	9,1	20,6	37,1
2004	60	1978,8	1928,0	20,2	5,3	8,2	25,4	35,5
2005	63	1890,4	1834,2	19,6	5,5	7,9	30,6	35,2
2006	72	2232,3	2158,5	23,5	18,8	17,2	40,2	33,7
2007	76	2231,5	2154,3	23,7	18,1	14,0	42,2	32,8
2008	72	2237,4	2156,8	24,3	16,3	16,5	37,6	37,3
2009	75	2152,0	2067,8	25,3	16,7	22,9	29,0	39,9
2010	63	2073,6	1992,5	25,5	14,2	23,4	30,8	41,4

¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків, фермерських господарств та бюджетних установ. За 2006-2010 рр. дані розраховано відповідно до Господарського кодексу України в редакції від 18.09.2008 р.

Економічна політика, що проводиться в Україні, не могла не позначитися на певній деформації галузевої структури малого підприємництва. Так, якщо в перші роки становлення малого підприємництва в загальних показниках за питомою вагою лідирували малі підприємства промисловості й будівництва, то в даний час спостерігається тенденція лідерства підприємств оптової і роздрібної торгівлі (26% зайнятих у загальній чисельності зайнятих у малих підприємствах) (табл. 4).

Питома вага суб'єктів малого і середнього підприємництва торгівлі та сфери послуг від загального обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) сумарно становить 64%. Значно меншими є показники промисловості (9,7%), сільського господарства (8,8%), будівництва (7%) [7].

Таблиця 4

Динаміка питомої ваги чисельності зайнятих працівників у малих підприємствах за галузями народного господарства в загальній чисельності у 2000-2011 рр., %

Галузь	2001	2003	2005	2007	2009	2011
Промисловість	21,5	22,0	20,3	18,3	17,7	17,1
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	7,2	8,0	8,8	7,0	6,9	9,3
Будівництво	15,0	11,4	11,4	12,2	12,1	10,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого споживання	29,2	23,3	20,5	26,1	25,7	25,6
Діяльність готелів і ресторанів	4,0	3,8	3,9	3,3	3,3	3,2
Діяльність транспорту і зв'язку	4,9	5,4	5,6	5,7	5,9	6,0
Операції з нерухомим майном, оренда інжиніринг і надання послуг підприємцям	12,6	17,2	19,9	20,2	21,1	21,0
Освіта	1,3	1,4	1,5	0,7	0,7	0,7
Охорона здоров'я і надання соціальної допомоги	1,2	1,3	1,6	1,5	1,6	1,9
Надання комунальних і індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури і спорту	5,0	5,2	5,2	3,7	3,5	3,3

Розраховано за даними джерел: [8, 9].

Найяскравіше помітна деформованість галузевої структури малого підприємництва України порівняно з державами, що мають розвинений сектор малого бізнесу, – Францією і Великобританією, які до того ж володіють такими самими, як і в Україні, чисельністю населення та структурою великої промисловості (табл. 5).

Таблиця 5

Частка малих підприємств окремих галузей у структурі малого бізнесу України, Великобританії та Франції у 2011 р., %

Галузь	За кількістю зайнятих		За обсягом реалізації	
	Україна	Франція*	Україна	Великобританія*
Промисловість	17,1	23,2	35,9	8,5
Сільське господарство	9,3	3,4	3,2	9,9
Транспорт	6,0	4,9	5,9	5,1
Будівництво	10,4	17,3	2,8	18,1
Торгівля	25,6	23,1	40,1	22,8
Сфера послуг	30,1	12,8	12,2	12,8
Інші	1,5	15,3	-	22,8

*Розраховано за даними джерела [10].

Як видно з вищенаведених даних, в Україні частка зайнятих у сільському господарстві, транспорті, торгівлі, сфері послуг перевищує аналогічний показник малого бізнесу Франції 80-х років ХХ ст. Недостатня чисельність зайнятих у малому підприємстві в таких галузях, як промисловість, будівництво.

Одним із показників ефективності діяльності малих підприємств може служити обсяг реалізованої продукції (послуг). За даним показником малі підприємства України значно відстають від малих фірм Великобританії (сільськогосподарські, будівельні). А значне випередження за даним показником спостерігається у промисловості й торгівлі.

Переважання малих підприємств, що спостерігається в Україні, у сфері торгівлі пояснюється певними причинами. По-перше, у зв'язку з відсутністю сприятливого податкового режиму щодо діяльності суб'єктів малого підприємства і в умовах загрози стрімкої девальвації гривні перевагу отримують ті господарюючі суб'єкти, які можуть забезпечувати швидкий і відносно безпечний обіг авансованого капіталу. По-друге, можливість наявного обороту. По-третє, приплив великої кількості дешевих імпортованих товарів, які не мають аналогів у нашому виробництві. По-четверте, загроза інфляції та нестабільності національної грошової одиниці, що змушує підприємців не нагромаджувати кошти, а перетворюю-

вати їх на товар. Усі зазначені й інші чинники дали могутній поштовх для переливу капіталів у торгівлю. Відповідно багато малих фірм перетворилися на середні або великі, виникли концерни, корпорації, об'єднуючі безліч дрібних підприємств.

Між тим такий ринок, як сфера науково-технічних новацій і інформації, не освоюється. Це обумовлено, з одного боку, недостатньою увагою до даних проблем з боку державних структур управління, відсутністю правових актів, що забезпечують розвиток малого бізнесу, орієнтованого на впровадження досягнень науково-технічного прогресу, а з іншого – монополією державних науково-технічних структур, що зосередили всі обсяги фінансування наукової сфери. У результаті це призвело до монополізму державного сектору в науці, відсутність структур, що впроваджують інновації в матеріальній сфері, теж не сприяє просуванню інновацій до споживачів.

Таким чином, деформованість галузевої структури малого підприємництва України значною мірою пояснюється відсутністю найважливіших компонентів ринкового господарства, що забезпечують успішне функціонування суб'єктів малого підприємництва: прогресивна правова база підтримки малого підприємництва, система і механізми поєднання інтересів підприємців і держави; регіональні схеми і механізми самоорганізації суб'єктів малого підприємництва; пільгове кредитування і посильний податковий режим для новостворюваних підприємств; розвинена інфраструктура підприємництва.

Слід відзначити, що основною причиною низького рівня розвитку малого підприємництва в Україні є відсутність стратегії розвитку країни, стратегічного планування по окремих галузях і в цілому по економіці, визначення сфер найбільш доцільної активізації малого підприємництва, а також належної правової підтримки малого та середнього підприємництва на рівні держави.

Крім того, в Україні протягом останніх 20 років, як показують опитування підприємців, розвиток малого і середнього підприємництва гальмується надмірною регуляцією з боку органів влади всіх рівнів і органів місцевого самоврядування. У результаті цього виникають адміністративні бар'єри, які збільшують витрати на створення і функціонування бізнесу, ведуть до зниження рівня конкуренції і відповідно загальної ефективності економіки. Осно-

вними чинниками, що заважають розвитку малого підприємництва виявляються бар'єри в дозвільній системі, ліцензуванні, сертифікації, контрольно-наглядових заходах уповноважених інстанцій.

Проте за останнім Індексом легкості ведення бізнесу 2012 Україна з результатом 0,66 балу посіла 137 місце з 185 країн, що на 15 позицій вище, ніж минулого року (152 місце і 0,66 балу). Такий значний підйом України в Індексі був досягнутий в основному завдяки ухваленню важливих реформ за такими трьома напрямками: реєстрація підприємств, оподаткування і реєстрація власності. Позитивна динаміка України не залишилася непоміченою, і за підсумками оцінки 2012 р. укладачі рейтингу включили країну до топ-10 економік, що значно поліпшили свої позиції більш ніж по трьох групах показників. Крім України, у десятці також Польща, Греція, Сербія і Казахстан [11].

Таким чином, малий бізнес є невід'ємною рисою будь-якої ринкової господарської системи, без чого така економіка і суспільство в цілому не може не тільки розвиватися, але навіть й існувати. Великі суб'єкти господарювання визначають рівень науково-технічного прогресу та виробничого потенціалу, але вагому частку в розвитку країн із ринковою системою господарювання складають малі підприємства як найбільш масова, динамічна та гнучка форма ділової активності та ефективного функціонування бізнесу. Для пришвидшення й підвищення ефективності процесів розвитку підприємницької активності малого бізнесу необхідно розглянути шляхи розвитку такого суб'єкта господарювання в рамках стратегії та здійснення відповідних заходів стратегічного менеджменту для максимального просування шляхом прогресу.

Як показують опитування підприємців, в Україні протягом останніх 20 років, розвиток малого підприємництва гальмується надмірною регуляцією з боку органів влади всіх рівнів і органів місцевого самоврядування. У результаті виникають адміністративні бар'єри, які збільшують витрати на створення і функціонування суб'єкта підприємництва, ведуть до зниження рівня конкуренції та відповідно загальній ефективності економіки. Особливо це виявляється на місцевому рівні, де створюються і функціонують суб'єкти малого підприємництва.

Для вивчення впливу місцевого регуляторного середовища на діяльність суб'єктів малого підприємництва у 2011-2012 рр. бу-

ло проведено анкетне опитування. Об'єктом його були думки представників малого підприємництва у старопромислових регіонах (Донецькій і Луганській областях) про стан регуляторного середовища в Україні. Предметом – співвідношення між потребами у сприятливих правових і організаційно-економічних умовах і станом регуляторного середовища.

Територіальна локалізація об'єкта пов'язана з тим, що наявний економічний потенціал і високий рівень промислового розвитку старопромислових регіонів у цілому не тільки не змогли захистити від проблем у період кризи суб'єктів малого підприємництва, але навіть стали свого роду каталізатором через стрімке падіння саме промислового виробництва і наступної за ним негативної реакції.

Результати опитування свідчать, що більше половини опитаних підприємців (71%) вважають, що підприємницький клімат для розвитку малого підприємництва в країні несприятливий. Для порівняння – у 2008 р. цей показник становив 60%, що на 11 процентних пунктів нижче, ніж у 2011 р. Переважна більшість респондентів заявили, що прибуток і доходи, відповідно (75 і 81%), могли б бути вище, якби загальні умови для ведення бізнесу були би сприятливими.

Серед найбільших адміністративних бар'єрів у підприємницькій діяльності опитані назвали оподаткування й адміністрування податків (47%), видачу дозволів або ліцензій (23%), державний контроль (25%). Вартість дотримання податкового законодавства в Україні істотно впливає на ділове середовище і є однією з перешкод на шляху розвитку бізнесу, особливо малих підприємств і приватних підприємців. Причому малі підприємства набагато більше страждають від витрат на ведення податкового обліку. Так, 77% респондентів заявили, що від 1 до 50% річного доходу бізнесу вони витрачають на оплату процедур адміністрування податків. Вартість дотримання податкового законодавства складається в основному з витрат підприємств на оплату робочого часу працівників бухгалтерської служби, що витрачається на ведення податкового обліку і пов'язаних з оподаткуванням процедур. Система адміністрування податків перешкоджає залученню інвестицій і створенню нових малих підприємств.

Система видачі дозвільних документів, незважаючи на законодавчі нововведення, оперує широким переліком дозволів, характеризується нормативними суперечностями і відсутністю ефективно функціонуючого організаційно-правового механізму видачі документів дозвільного характеру, непрозорістю і складністю дозвільних процедур, що створює підоснову для корупційних дій чиновників. Результати проведеного опитування свідчать, що більше половини респондентів (57%) вважають, що дозвільна система перешкоджає нормальній господарській діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Дані проведеного опитування свідчать, що найбільша кількість респондентів (62%) у процесі отримання дозволів зіткнулася з такою проблемою, як підготовка надмірної кількості документів і бюрократична тяганина, пов'язана з їх отриманням (табл. 6).

Таблиця 6

Проблеми, з якими довелося зіткнутися підприємцям у процесі отримання дозволів (передбачалося більше однієї відповіді)

Відповіді	% від загальної кількості респондентів
Підготовка надмірної кількості документів і бюрократична тяганина, пов'язана з їх отриманням	62
Неофіційні платежі, які часто супроводжують процес отримання дозволів	35
Зловживання з боку дозвільних органів у процесі отримання дозволів	33
Застарілі й важкодійсні вимоги до підприємців	24
Висока вартість отримання дозволів	22
Низький професійний рівень чиновників	25
Важко відповісти	18

Як показали результати дослідження, часто необхідні документи не мають прямого відношення до отриманого дозволу. Наприклад, деякі органи місцевого самоврядування, видаючи дозволи на розміщення об'єкта торгівлі, вимагають надання статуту підприємства, ліцензій, договору на вивіз сміття, свідоцтва права власності на землю (підприємеця або його орендодавця) тощо.

Дані проведених досліджень свідчать, що вартість отримання дозволів для українських підприємств часто буває непідйомною і обтяжує їх бюджет. Проблема високих витрат створюється не стільки кожним окремим дозволом, скільки загальною вартістю всіх документів, необхідних для ведення бізнесу на законних підставах. За оцінками респондентів частка доходу підприємства, яка втрачається за рахунок витрат, пов'язаних з отриманням дозволів, становить від 1 до 6%, а в окремих випадках до 50-60%.

Невиправдана дорожнеча виконання обов'язкових вимог або просто неможливість їх виконання призводять до того, що більшість дозволів видається підприємцям на нетривалий термін. Підприємці вимушені відкуповуватися, щоб скоріше почати свій бізнес. При цьому регуляторні органи чинять тиск на підприємців, вимагаючи виконання своїх вказівок. Так, за даними соціологічного опитування найбільший тиск у зв'язку з видачею дозволів (ліцензій) респонденти відчували з боку Державної податкової адміністрації і органів місцевого самоврядування, відповідно 33 і 30% тих, хто відповіли (табл. 7).

Таблиця 7

Оцінка респондентами тиску з боку державних органів у зв'язку з видачею дозволів (ліцензій)

Державні органи	% від загальної кількості опитаних
Державна податкова адміністрація	33
Органи місцевого самоврядування	30
Комунальні монополісти	23
Державна санітарно-епідеміологічна служба	19
Державний пожежний нагляд	19
Облдержадміністрація	12
Державний нагляд по охороні праці	12
Немає тиску	2
Важко відповісти	23

Подібний суб'єктивізм у видачі дозволів безпосередньо призводить до зловживань і корупції, яка у свою чергу посилюється й послаблює конкуренцію серед підприємств, перешкоджаючи підвищенню ефективності їх діяльності.

Дані опитування свідчать, що 50% респондентів, дозволів, що безпосередньо займаються отриманням сертифікатів, ліцензій розраховувалися неофіційними платежами за отримання дозвільних документів. Причому, якщо порівняти з аналогічним показником 2008 р., то потрібно відзначити, що даний показник зріс на десять процентних пунктів (табл. 8).

Таблиця 8

Розподіл відповідей на питання: «Чи доводилося Вам розраховуватися неофіційними платежами за отримання дозволів (сертифікатів, ліцензій)?»

Відповіді	% від загальної кількості опитаних	
	2008 р.	2011 р.
Так	40	50
Ні	34	28
Важко відповісти	26	22

Значною перешкодою для підприємницької діяльності є безпосередньо практика надання адміністративних послуг. Це підтверджується даними багатьох спеціальних досліджень. Зокрема, обслуговуванням в органах влади і наданими послугами в 2009 р. була незадоволена більшість населення (54% опитаних – переважно або повністю незадоволені й лише 40% переважно або повністю задоволені).

Актуальною є проблема так званого “територіального монополізму”. Зокрема, більшість послуг для фізичних осіб-підприємців надаються лише за місцем офіційної реєстрації. В умовах України, де ця система реєстрації (“прописки”) фактично є дозвільною і достатньо багато підприємців ведуть свій бізнес поза місцем реєстрації, такий “монополізм” призводить до істотних втрат часу й інших ресурсів споживачами послуг.

Також до вагомих проблем належать питання оплати адміністративних послуг. З одного боку, у споживачів бракує інформації про розміри і порядок оплати послуг. Часто їх також змушують платити незрозумілі “добродійні” і інші “добровільні” платежі. З іншого боку, незручним є сам порядок оплати, коли для цього пот-

рібно додатково відвідувати банківські установи поза приміщенням адміністративного органу.

У цілому потрібно відзначити, що сектор малого підприємництва істотно не впливає на регіональну економіку й не розвивається достатньо енергійно, щоб забезпечити динамічне зростання свого потенціалу. Разом із тим динаміка зростання показників суб'єктів малого підприємництва в регіонах свідчить про достатній внутрішній його потенціал, бажання і можливості широких верств населення забезпечити власними силами свою економічну самостійність.

Результати дослідження показали, що процес становлення малого підприємництва залежить від багатьох чинників, але найважливішу роль відіграють регіональні чинники. Тобто створення і діяльність суб'єктів малого підприємництва безумовно пов'язане з: зростанням економічного потенціалу регіону, раціональним використанням наявних ресурсів, удосконаленням господарської структури, удосконаленням регуляторної політики відносно суб'єктів малого підприємництва в регіоні тощо. Безумовно ці й інші чинники слід урахувати при розробці й упровадженні стратегій суб'єктів малого підприємництва, а також здійсненні територіальної політики щодо підтримки малого підприємництва.

Проаналізувавши вітчизняний і зарубіжний досвід розвитку суб'єктів малого підприємництва, можна констатувати, що в даний час розвиток малого підприємництва в Україні створює сприятливі умови для оздоровлення економіки: розвивається конкурентне середовище; створюються додаткові робочі місця; активно йде перебудова структури національної економіки в напрямі більшого наближення до споживача; розширюється споживчий сектор. У структурі суб'єктів господарювання за кількістю домінують суб'єкти малого підприємництва, але результати їх діяльності не дають підстав говорити про малий бізнес, як про двигун розвитку національної економіки, бо коло 80% обсягів реалізованої продукції вироблено суб'єктами великого та середнього підприємництва. Малий бізнес ще не посів належного місця, яке має визначатися не тільки виконанням робіт та послуг у сфері надання послуг, як це є зараз, а поступово переміщуватися в ті галузі та сфери вироб-

ництва, де найбільшу вагу мають різноманітні інновації: технічні, технологічні, організаційні, управлінські тощо.

Література

1. Фон Люксбург Н. Все о бизнесе в Германии / Н.Фон Люксбург, Ю. Порядочнов. – СПб.: Питер, 2007. – 256 с.
2. Діяльність малих підприємств / Статистичний збірник, 2007. – К.: Держкомстат України, 2008. – 250 с.
3. Діяльність малих підприємств / Статистичний збірник, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Діяльність суб'єктів малого підприємництва / Статистичний збірник, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Діяльність суб'єктів малого підприємництва / Статистичний збірник, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Діяльність суб'єктів малого підприємництва / Статистичний збірник, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/1220>.
8. Статистичний щорічник за 2006 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Статистичний щорічник за 2011 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Small business in Europe / Ed. By P.Burns and J. Duvhurst. – G., 1986. – 211 p.
11. Украина в мире. Обзор международных индексов, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/ukraine_inthe_world_2013_rus_web.pdf.

Надійшла до редакції 10.12.2013 р.